

*Олександр УШИНСЬКИЙ
(м.Київ)*

**ПРО ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ
ГОЛОДОМОРУ 1932 –1933 РОКІВ В СЕЛАХ КИЇВЩИНИ:
ПЕРШІ ПАМ'ЯТНИКИ ЖЕРТВАМ ГЕНОЦИДУ**

В 1984 році після закінчення Української сільськогосподарської академії за спеціальністю “вчений – агроном”, я був прийнятий на роботу головним агрономом колгоспу ім.Дзержинського в с.Тарган Володарського району Київської області. В березні 1985 року був обраний головою тарганської сільської ради. До відання сільради входило два села – Тарган та Надросівка, названа в честь річки Рось, що протікає неподалік.

Першим кроком на новій посаді вирішив впорядкувати сільські кладовища, які були в дуже занедбаному стані, порослі бузком та деревами, що могли справити враження неповаги до померлих людей, рідних і близьких. Обходячи кладовище, підійшов до великої западини, до якої зносили сміття, бите скло та використані вінки. З цікавості запитав про походження цієї западини в бабусі Насті Нестеренко, горуд якої примикає до кладовища. Вона відповіла: “Синочку, мовчи, – ти натрапив на місце масового захоронення людей, які померли в голодовку. Тут було викопано довгу й глибоку яму, куди звозили померлих. Оце гарбами 2 –3 дні звозять, скидають на купу, а потім присипають землею. З часом прах людей зітлів, і земля осіла, й так виникла ця загадкова западина скраю кладовища...”.

Я подумав: “Як же це ми, українці, забули про таке жахіття, та й ще глумимся над святою пам'яттю й прахом померлих страшною голодною смертю? Тож, не зволікаючи, а саме: у квітні 1985 року пішов до голови місцевого колгоспу – Миколи Барилевича, який був одним з наймолодших керівників в Україні, йому виповнилося лише 24 роки. Кремезної статури, твердого характеру, він користувався авторитетом як в селі, так і в районі. Розповів я йому про побачене на кладовищі й попросив допомоги в упорядкуванні забутих могил. Без жодних перепитувань та зволікань він дав згоду допомогти. А вже наступного дня жінки з рільничої бригади на чолі з Шевчуком Степаном Михайловичем та пенсіонери села приступили до впорядкування поховань. До проводів, або як ще їх називають поминальними днями, встигли відновити та впорядкувати могили померлих, посадити на них квіти та встановити православний хрест. Аналогічно, за допомогою пенсіонерів села Надросівки – Бесараб Ольги Махтеївни та Пасічник Марії Михтодівни було віднайдене місце масового поховання жертв голодомору на місцевому кладовищі, відновлено та впорядковано могили. Символічно, що над цими могилами виросла крислата сосна, що як свідок далеких років нагадувала живим про місце поховання та жертви страшної трагедії, злочинів комуністів на святій українській землі.

Завжди пам'ятаю давні розповіді моєї бабусі – Духневич Меланії Миколаївни, 1911 року народження, яка завжди говорила: “Не будьте безбожниками, не вірте вчителям, які заперечують Бога, любіть ближнього свого і цінуйте хліб”. Так вона зверталася до нас, дітей, моїх братів та сестри. Часто розповідала про ті жахливі роки, про все, що їй довелося пережити.

“В ті страшні роки голоду я працювала свинаркою в місцевому колгоспі “Комуна”. Бачила багато страшних смертей від голоду. Особливо смерть діточок, яким ще було б жити та жити. Від голоду сім’ю рятувала тим, що, загорнувши в тряпчину свинячого корму, приносила його під грудьми додому. Одного разу, йдучи на роботу повз цвинтар, о 4 –й годині ранку, я почула людський стогін з ями, куди звозили померлих. Злякалась, побігла на свинарню, розповіла про почуте своїй подрузі Бесараб Ользі Махтеївні. Разом з нею, ми, налякані, підійшли до ями, й побачили чоловіка, який сидів зверху на трупах, похилившись на бік. Угледівши нас, впізнавши, він сказав: “Дівчата, я знаю, що скоро помру, але попрошу перед смертю дати мені закурити”. Побачивши та почувши слова “з того світу”, ми побігли на конюшню, взяли там віжки від кінської упряжі, підв’язали ними під руки чоловіка та з великими зусиллями витягли його з ями, заволокли в кущі та потайки днів 10 – 15 підгодовували врятовану нами людську душу. Цей чоловік вижив й прожив ще років з тридцять”.

Після віднайдення місць поховань жертв голодомору я глибоко замислився над тим, чому загиблих від куль учасників війни так помпезно вшановують, а людей, яких влада загнала на той світ голодною смертю, так швидко забуто та ще й поглумлено над їх світлою пам’яттю? І поставив собі за мету будь-що вшанувати їх пам’ять спорудженням пам’ятників та встановити історичну справедливість – назвавши їх поіменно.

1986 рік заставив мене перенести всі попередні плани. Посеред ночі 27–28 квітня з пенсіонерами та працівниками будівельної бригади колгоспу, яку очолював мій молодший брат Василь, забивали поліетиленовою плівкою криниці, влаштовуючи над ними дерев’яні каркаси від потрапляння радіоактивних речовин та попереджували жителів сіл про страшну Чорнобильську трагедію. Памятаю, як в ті дні молоді водії господарства – Микола Салтиков і Микола Бондарук та інші водії їздили за худобою в Чорнобильську зону, як хвилювалися та боялися за своїх діток. Мене вдома чекали дружина Галина та двоє маленьких діток – син Віталій, 1983 року народження, та дочка Інночка, 1985 року народження.

Весною 1987 року я знову повернувся до ідеї спорудження пам’ятників жертвам голодомору. Хтось з односельців підказав мені, що сільський умілець–самоук Микитенко Микола Йосипович зробив в сусідньому селі невеличкий пам’ятник загиблим воїнам. Тоді я звернувся до нього й поділився з ним своїм планом щодо вшанування пам’яті безвинно убієнних голодом. Запропонував йому створити пам’ятник у вигляді жінки–матері з хрестом у руках, що символізуватиме трагічну долю українського народу. Микола Йосипович погодився втілити цей задум в реальність. А вже через декілька днів я мав розмову зі згадуваним вже головою колгоспу Миколою Барилевичем про виділення будівельних матеріалів на спорудження пам’ятника та впорядкування кладовища, бо сільська рада коштів мала небагато. І вже влітку того ж року почалося спорудження пам’ятника.

В межах господарства колгоспний зварювач Володимир Димура зварив каркас майбутнього пам’ятника та триметровий хрест. Все це разом з цементом, сіткою–рабицею для пам’ятника та піском було завезено у двір Микитенка Миколи, де потайки від людських очей позаду будинку й розпочалися роботи над пам’ятником. До осені 1987 року пам’ятник був готовий, а навесні 1988 року

швидкими темпами на кладовищі руками пенсіонерів – Бадьори Григорія, Степана Каплуна, Степана Шевчука, Івана Григоренка, Степана Діденка, Григорія Щура, Василя Буханевича, за мою участь та інших жителів села було споруджено постамент під майбутній пам'ятник, а будівельна бригада за кошти колгоспу облаштувала підхід до могил тротуарними плитками. Вперше сільрадою було зведено паркан навколо кладовищ з пристойними воротами, споруджено ритуальні майданчики, та проведене декоративне озеленення. В селах оновлені півтора кілометра парканів за кошти сільської ради, колгосп долучився до спорудження доріг, ставків, будувався будинок культури і сільська лазня, готувалася документація для будівництва школи та газифікації села.

В травні місяці 1988 року кранівник господарства Василь Михайлюк встановив пам'ятник на постамент, в який було закладено капсулу із зверненням до нащадків (відкрити в 2032 році). Офіційне відкриття пам'ятника відбулося 24 липня 1988 року за участю місцевих мешканців та людей із сусідніх сіл і духовенства.

Роботи зі спорудження пам'ятників й облаштування кладовищ спонукали сільських пенсіонерів Овдіюк Олександрю Іванівну (місцеву вчительку) та Масло Алісу Антонівну (колгоспницю) долучитися до збирання імен померлих від голоду односельців. Ці жінки-патріотки зробили велику і неоціненну справу – за кілька місяців зібрали відомості про сотні односельців, які померли голодною смертю (офіційно на папір лягли 360 прізвищ жертв голодомору в невеличкому українському селі, десятки дітей та немовлят залишилися безіменними).

Напередодні жнив 1988 року я був викликаний на розширене засідання бюро райкому партії, де першим стояло питання негативної поведінки голови Тарганської сільради Олександра Ушинського. Секретар райвиконкому Чернишук Леонід та заступник голови райвиконкому Славінський мої дії стосовно спорудження пам'ятника назвали волонтаристськими та запропонували звільнити мене з посади. До тієї миті, доки виношувалися партійними бонзами на чолі із першим секретарем райкому партії Шабельник Марією Олексіївною плани про моє звільнення, я встиг в 1989 році спорудити пам'ятник жертвам голодомору і в своєму рідному селі Надросівці. Цей пам'ятник символізує українську жінку – матір, яка тримає на руках бездиханне дитяче тільце, що закарбовується в нашій пам'яті і залишає слід у наших душах – страшний геноцид українського народу.

Життя тривало, горбачовська перебудова дала поштовх українській нації до самоідентифікації. Я ніколи не сподівався на поблажливість влади до своєї персони, не читав націоналістичної літератури, але постійно підсвідомо тяжів до чогось свого, національного, до поборювання в українців синдрому меншовартості, заперечення прислужливої покори начальству. Згадую, що на мої щодо комуністичної ідеології дії друзі та знайомі ставилися схвально, але жоден з них в той час, коли це стосувалося його подальшої долі і перспективи розпочатих ним ініціатив зі вшанування пам'яті жертв голодомору, не знайшов у собі мужності й не піднявся на мій захист.

Пам'ятаю випадок, коли відбувся перший міжнародний симпозіум зі вшанування жертв голодомору (вересень 1990 року). Останній день симпозіуму, а саме 7 вересня відбувався на кладовищі села Тарган біля одного з перших в Україні

пам'ятників жертвам сталінському режиму. Дізнавшись від райкому партії про приїзд багаточисленної делегації з 65 країн світу, – парторг господарства підтюпцем побіг через городи з червоно–синім прапором в руках до воріт кладовища. “Куди біжиш? Що ти робиш?” – запитували в нього люди. “А ви що не знаєте, що завдяки Ушинському сюди прийдуть бандерівці зі своїми жовто–блакитними прапорами, а нашого не буде...”. Й дротом прикрутив до воріт кладовища прапор злочинного режиму...

До кладовища під'їхали десятки машин з міліцейськими номерами, позаду рухалася колона автобусів, які зупинилися в довгій шерензі вздовж сільської вулиці. З них виходили люди, чіпляли до деревків українську національну символіку і поволі рухалися до кладовища. Тисячі людей зібралися того дня на цьому святому місці. Всі підходили, вклонялися, хрестилися, запалювали свічки, фотографували й знімали пам'ятник на відео. Розпочався жалобний молебен одним з провідників Української автокефальної церкви отцем Іоанном. Потім виступали українські патріоти, сподвижники, іноземні гості. Серед перших – Іван Драч, американський дослідник українського голодомору, член Комісії Конгресу США Джеймс Мейс, американський українець, меценат Маріян Павло Коць, який першим профінансував видання книг голодоморознавчої тематики в Україні, Великі подвижники історичної справедливості – Володимир Маняк та Лідія Коваленко–Маняк.

Я стояв збоку за пам'ятником, вперше слухаючи такі патріотичні промови. Усвідомлював, що це цвіт моєї нації, і гордився за відродження української справи, за початок, нарешті, сподіваної незалежності... Бачив, як секретар Володарського райкому партії, українка з козацького села Медвин Богуславського району Марія Шабельник запалили свічку і разом з головою райвиконкому Володимиром Волянським тричі перехрестилися. Амінь!

Україна підіймається з колін. Ми знайшли в собі мужність сказати на весь світ, що ми, українці, клянемося на могилі жертв сталінізму побороти в собі синдром меншовартості і всіляко намагатися відновити історичну справедливість та по–християнському вшанувати пам'ять жертв голоду – геноциду в Україні...

Відкриття пам'ятників має велике історичне значення, адже спонукає українців замислитись над гіркими уроками новітньої історії України, над тим – хто ми є на цій святій благодатній землі, чого прагнемо, яку Україну збираємось будувати, і нарешті, чи зможемо протистояти всьому антиукраїнському, що накопичилось за часи комуністичного режиму. А згодом американські й західноєвропейські дослідники, історики та журналісти писали: “Після подій зі вшанування жертв голодомору в Україні на кладовищі в селі Тарган Володарського району, що на Київщині серед населення та особливо в збройних силах України різко зріс націоналістичний рух та з новим поштовхом поширювалася національна ідея...”¹.

---

¹ Урядовий кур'єр. – 2008. – 20 березня, № 52.